

JEAN BAPTİSTE SAY

Prof. Dr. Ali ÖZGÜVEN *

Say ailesi sürgün bir protestan ailesidir: Protestanlara yapılan dinî baskılar yüzünden fertlerinin herbiri bir ülkeye dağılmış. Kumaş ticaretiyle uğraşan genç Jean Etienne Say (1739 da Cenevrede doğmuştur) İsviçreye sığınır. Protestanlara yapılan bu baskılar sona erince Jean Etienne, ticaret alanında bilgisini genişletmek amacıyla Lyon'a gider. Çalıştığı ticarethanenin kızı ile evlenerek bu iş yerinin başına geçer. Bu izdivaçtan Lyon'da J. B. Say dünyaya gelir (5 Ocak 1767).

Lyon, o sıralarda Fransa'nın en büyük sanayi kenti. Burada J. B. Say, çok küçük yaşta babasının isteği üzerine o zamanın ünlü âlimlerinden Gire ve Gorati'den özel dersler alıyor. Deneysel fizik derslerinden çok yararlanıyor. Say'ın, gözlem yeteneğinin gelişmesi de bundandır. 9 yaşlarında İtalyanların açtığı bir okula gidiyor. Sebebi ise o dönemde italyancaya önem verilmesidir. Edebiyata da merak sarıyor. Homere'i Virgile'i, Platon'u, Xenophon'u, Horace'ı plutarque'ı, ... okuyor. Emeğe önem verdiği için La fontaine'e saygı duyuyor, Racine, Maliere ve Bossuet'ye hayran. Fontenelle, Condorcet, Diderot, Voltaire, D'Alembert ve J. J. Rousseau'dan çok yararlanıyor ve onları üstat olarak görüyor. Turgot ve Gournay'nin de etkisi altında kalıyor. Chateaubriand'dan liberalizmin ilk kıvılcımlarını görmüştü. İngilizceyi de öğrenen Say Milton'u okumuş, Locke ve Hume ile de yakından ilgilenmiştir. Daha sonraları okumayı bırakıp hayat okuluna başlar ve Paris'e gider. Henüz 19 yaşında etütle-

---

* İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyesi.

rini tamamlamak için kardeşi Horace Say ile birlikte sanayileşen İngiltere'nin yolunu tutar.

İngiltere, büyük bir etki yapar bu dinamik ve ateşli genç üzerinde. Say de, öbür bütün yabancılar gibi daha çok, gemilere hayran kalıyor, muhteşem buharlı makineler karşısında bir çocuk gibi heyecanlanıyordu. Topraktan sanki fabrikalar fışkırıyordu. Bu arada J. B. Say'm bir pencere hikâyesinden, pencereden fırlatılan şişeler hikâyesinden, söz edilir (1): Pencereden fırlatılan şişelere, Say önce güler ama sonra düşünmeğe başlar. Tüketicilerin hiç bir işine yaramayan bu tür davranıştan acaba ne gibi bir fayda doğabilirdi. Kırılan şişeler için ödenen satın alma gücü, ancak başka harcamaların kısılmasına yol açacaktı. Gerçi cam sanayii belki daha fazla üretecek ve satacaktır ama o zaman başka bir üreticinin daha az satış yapacağı açıktır. İşte Mahreçler Kanunu veya Say Kanunu fikri böyle başlıyordu. Nihayet, İngiltere'de A. Smith'e ve sanayileşme hareketine hayranlığını ve heyecanını gizleyemeden Paris'e dönüyor. Paris'e döner dönmez Smith'in 1776 da yayımlanan «An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations» adlı eserini diz çökerek okumağa başlıyor.

Say, Adam Smith'in eserini okumak ve yayımlamakla kalmıyor bu eserle ufkunu da genişletiyor, kişiliğini de kazanmaya başlıyor. Bu eser, büyük bir heyecan yaratıyordu onda. Eseri yanından hiç ayırmıyordu. Say'm kendini ilme özellikle İktisada vermesi ve ünlüler arasına girmesi böyle başlar. Edebiyatı ve tiyatroyu da seven Say şiirler yazıyor. Bir süre sonra «Courrier de Provence» gazetesine giriyor ve bu sayede bir çok İdeologlarla tanışıyor. 1793 de, bir avukatın kızı ile evleniyor. 1794 de, «La décade philosophique, littéraire et politique» isimli derginin yazı kuruluna giriyor. Daha sonra «Le journal de Paris» «Le Moniteur», «Le Conservateur», «Le journal de Savants» dergilerinde felsefe ve ahlâk konularına yer ayırıyor arada sırada iktisat yazılarına da değiniyordu. Bu dergilerin en önemli özelliği her türlü düşünceye ve her ülke yazarına açık olmasıydı. Bir süre sonra, «bir ülkede ahlâkî ilkeleri belirliyecek araç ve kurumların neler olduğu» konulu Akademinin açtığı yarışmaya katılıyor. Ancak yarışmada bir sistem ve teori istenilirken, genç Say

---

(1) Bu yazıda yararlanılan eser: Ernest Teilhac: L'oeuvre économique de Say, Paris, 1927.

Jean Babtiste SAY

daha çok edebiyata ağırlık veriyor. Bunun üzerine «Essai sur les moyens d'améliorer les moeurs d'une nation'u (bir ulusun ahlâkım iyiye doğru götürme imkânları üzerine deneme) yayımlıyor. Adı geçen Deneme'nin başlıca amacı, hürriyet rejiminin kurtarılmasıydı. Başka bir anlamda, yazarın kaleme aldığı fransız ulusunun tâ kendisiydi. Bu eserin etkisiyle olacak ki, herhangi bir memuriyete girebilmek için iktisat sınavından geçmek koşulu konuyordu. Çok kısa bir süre sonra da Say'm 1803 de «Traité d'économie politque» eseri yayımlanıyordu. Devlet adamlarının da dikkatini çeken Say, o zaman 36 yaşındaydı. Böylece 36 yaşındaki Say'de ideolog hüviyeti silinmiş yerine ekonomist hüviyeti geçmişti. İktisat eseri de daha çok siyasal ihtilâlin bir sonucu oluyordu. Eser, Napolyon'u memnun etmemesine rağmen büyük ilgil gördü. Bu değerli esere tepki gösteren Bonapart: «Bir İktisat kitabının vazifesi alman tebdirleri desteklemektir» demiştir. Napolyon bu değerli kalemi kendi emelleri uğruna kullanmak istiyordu. Eserin zamana göre değiştirilmiş baskısı Say'm itibarını arttıracaktı. Say, ekonomik durumu iyi olmadığı halde, önerilen yüksek bir memurluk görevini de reddediyor. Bunun üzerine, bir eserinde Say medeni cesareti şöyle tanımlıyor: «Medeni cesaret, sosyal hayatta karşılaşılabileceğimiz bir çok durumlarda, hayatımızın güvenini veya mevkimizin sağladığı nimetleri, gerekirse şöhret ve itibarımızı, ümitlerimizi, bir kelime ile, hakkımız olan bütün sosyal avantajları feda etmek cesaretidir».

Buna karşılık, eser büyük yankı yapıyor, Blanqui şöyle diyordu: «Bu eser, en ünlü iktisatçıları bile hayrete düşürmeğe yeter. Büyük iz bırakan tarafı, eserin son derece açık, berrak ve kolay anlaşılır olmasıdır. Bunun ötesinde, fransız ihtisatçısını üne kavuşturan yanı, monopol sistemine önemli darbeyi vuran ve sömürgeciliğin çöküşünü hazırlıyan Mahreçler Kanunudur. Gözleme dayanan bu kanun kanıtlamıştır ki, ülkeler mallara karşı ancak mal öderler ve ülkelerin mal talebine engel olan kanunlar, mal satmalarına da engel olur. Bir ülkede tarım ürünü yetersiz ise öbür ülkenin sanayi kesimi sıkıntı çeker. Yine bir ülkenin refahı da, kötü durumu da diğer ülkeye aynen yansır. Toplumların çıkarı, birbirine zarar veren bir çatışma politikası ile değil, birbirine yardım etmekle, dayanışma ile gerçekleşebilir».

Charles comte ise «Traité» nin 2. baskısı için bakınız ne diyor: «Ülkelerin nasıl refaha kavuşabileceklerini veya nasıl sefalet düşeceklerini gayet anlaşılır bir biçimde açıklayan bir eser. Gerçi A.

Smith de aynı konuları büyük bir zekâ ile dile getirmişti ama iktisada bilim damgasını vurmak şerefi Say'e aittir. Eserde, belki hiçbir eserde görülmeyecek bir üstünlük daha var: o da, esere bilim hüviyeti kazandıran düşünce ve fikirlerin genişliğine ve derinliğine birleştirilmesidir».

Say, biraz yukarıda da belirtildiği gibi, sadece iktisadî çıkarlarını fedâ etmiş olmuyordu, aynı zaman hükümet yetkilileri istemediği için, kitapçılar eserin ikinci baskısına da yanaşmıyorlardı. Say, şöyle diyordu: «İktisat bilgisizliği yüzünden imparator Bonaport Saint-Hélène ne sürülmüştür. Oysa politikaya bağlı olan iktisat, artık gelecekte politikayı kendine bağlıyacaktır».

J. B. Say, siyasî İhtilâlden sonra sanayi ihtilâliyle de yakından ilgilenmeye başlıyor. Belki de sanayi ihtilâli siyasî ihtilâlin diğer bir görünümüydü. Bu bakımdan, Fransız sanayii Fransız ihtilâlinin gölgesine sığınmıştı. Oysa, İngiliz siyasî ihtilâli sanayi ihtilâline dayanıyordu. İkinci olarak, Fransız sanayii devlet müdahalesine, İngiliz sanayii ise spontane bir şekilde (kendiliğinden) gelişeceği inancını taşıyordu.

Bonapart'ın önerlerini benimsemeden Say, bir ara Pas-de Calais'deki özel bir pamuk fabrikasına giriyor. Bu, Say'm işçilik dönemidir. Oğlu Horacé da (o zâman 10 yaşında idi) kopan iplikleri bağlamak suretiyle kendisine yardım ediyordu. Çok kısa sürede her ikisi de eksper oluyor. Yine o sıralarda yeni açılan bir fabrikanın teknisyeni, mühendisi ve mimarı görevini de büyük bir maharetle yapıyor.

18. yüzyılda yasal rejim sanayinin gelişmesine engeldi. Çünkü bu dönemin en önemli özelliği korporasyonlar (lonca) ve ev sanayii idi. Ancak, fizyokratik düşünce liberalizmi yayıyordu. Hattâ bir süre için korporasyonlar kaldırılmıştı. Fransız İhtilâli 17 Mart 1791 de korporasyonları kaldırınca üretimle ilgili yasalar da değişti. Böylece, üretim özendirildi. İcat hakkı, ihtira hakkı tanındı. Marchand-fabricant sahneden siliniyor, yerini Say'ın yeni müteşebbis tipi (entrepreneur) alıyordu. Bu dönemin en büyük yeniliği yeni üretim yöntemlerinden çok, müteşebbis tipinin doğuşuydu. Böylece, üretim faktörleri üçten dörde çıkıyor ve o ana kadar birbiri içine giren faiz ve kâr da birbirinden ayrılıyordu.

1830 dan önce Fransa'da bir kaç tane buharlı makina vardı. Say'm dikkatini çeken ve ona âdeta ilham kaynağı olan maliyet fi-

Jean Babtiste SAY

yatlarının düşüşüydü: Kumaşlarda %25, pamuk ipliğinde %30, porselende %60. Say de artık kendini tamamen sanayie veriyor ve devrinin yeni teknik yöntemlerini uygulayan ilk büyük müteşebbislerden biri oluyordu. Çok çalışan ve başarı elde eden Say'e günler kısa geliyordu. Say'm başarısı bir parça da iktisatçı oluşundan ileri geliyordu. Artık Aulchy dokuma sanayii kaliteli iplik yapıyor ve bu iplikler İngiltere'dekilerle rekabet edecek düzeye geliyor. Say, müdahaleci iktisat politikasına karşıydı. Çünkü pamuktan alınan yüksek gümrük vergisi fiyatların yükselmesine sebep oluyordu. Üstelik bu fiyat artışının sanayie yansiyacağından korkuyordu. 1813'e doğru gelişen olaylar fransız iktisatçısını haklı çıkarıyordu. Bunun üzerine Say, 1814 de «*Traité d'économide politique*» in ikinci baskısını yapıyor.

Say durmuyor. Ekonomik olayları yakından izlemek ve faydalı pratik bilgiler edinebilmek amacıyla, ikinci defa olarak, İngiltere'ye gidiyor. Bu seyahati hükümet de destekliyor.

İngiltere'nin kısa sürede gerçekleştirdiği iktisadî gelişmeyi inceleyen Say'i, dönemin ünlü iktisatçıları Benthams, Ricardo, Malthus ve daha birçokları hararetle karşıladılar. Glasgow'da A Smith'in bulunduğu kürsüde kalması için teklifler yağdı. Bu unutulmaz bir hatıraydı Say için. En faydalı ve en mutlu hatıralarla dol seyahatini yapıyordu. Fransa'ya dönüşünde, «*De l'Angleterre et des Anglais-İngiltere ve İngilizler hakkında*» adlı kitabını yayımlıyor.

1815 den sonra da bilimsel çalışmalarını arttırıyor Say. Çok okuyor, yazıyor ve iyi konuşuyor. Özellikle, Ricardo ve Malthus ile mektuplaşıyor. Tartışmaları, dostluk bağlarını hiç de gevşetmiyordu. Say, ayrıca bu iktisatçıların eserleri hakkında dikkat çekici yorumlar da yapıyordu. Bütün bunlar, ülkesinde bulamadığı şöhrete ulaştırıyordu Say'i.

Say'in eseri de bütün avrupa dillerine çevriliyordu. Amerika Birleşik Devletlerinde okunan iktisat kitaplarının başında geliyordu.

1815 de, Sav, Athéné'de iktisat kurları açıyor. İktisat kurları çok rağbet görmüş ve geniş halk kitlelerini büyük ölçüde etkilemiştir. Büyük başarı sağlıyan Say, ele alınan ve tartışılan konuları bir diyalog halinde yayımlamıştır: *Catéchisme d'économide politique*. 1817 de yayımlanan bu eser hemen hemen bütün dillere çevrilmiştir.

Adı geçen eserin konusu, servetin nasıl doğduğu, nasıl dağıldığı ve nasıl tüketildiğidir.

«Traité» nin 3. baskısı 1817 de, 4. baskısı 1819 da yapılmıştır. Bu sıralarda Thomas Malthus'un «principles of political Economy» (1820) eseri çıkıyor. Bu Say için büyük bir fırsattı. Özellikle Mahreçler Kanunu (Şay kanunu) ile iktisadî krizlerin sebepleri gibi konular etrafında kopan harareтли tartışmalar «Six lettres à Malthus» de yer alıyor. Mektupla yazışmalar İngiltere'de büyük gürültülere yol açıyor ve ve bir çok yazarın hayranlığını kazanıyor.

1819 da da Paris Hukuk Mektebinde bir iktisat kürsüsü açılmıştı. İlk dersi 1820 de Say vermiştir. Ne himayecilerin köpüren kinleri ne de hükümet politikası antik Say'e dokunuyordu. İktisadın önemi o kadar anlaşılıyor ve artıyordu ki mektuplarla bir çok soruların açıklığa kavuşturulması isteniyordu. Öte yandan dersler gece bile veriliyordu. Say hastalanıp gelemediği zamanlar dersleri oğlu Horace tamamlardı. Geniş ve zengin olan ders konuları Say'm tatlı üslubu ile herkesin anlayabileceği bir düzeye getiriliyordu. Verdiği dersler 1828 de 6. cilt olarak yayımlanmıştır: «Cours complet d'économie politique pratique». 16 Mart 1832 de Collège de France'da ilk fransız iktisat Profesörü olmuştur.

Say, sade bir hayat yaşıyordu. Evden pek çıkmazdı. Haftada bir kaç kez ünlü yazarları-Saint-Simon, Stuart Mill ve Auguste Comte-kabul ederdi.

Hayatının son yıllarına doğru sağlık durumu bozulmuştu Say'in. Damar sertleşmesi onu gittikçe zayıflatıyordu. Artık çalışamayacağını anladığı zaman bazı yerleri ziyaret etmek istiyordu. Gittiği halasının evinde çocuklarının kolları arasında 14 saat can çektiikten sonra, 65 yaşında 15 Kasım 1832 gözlerini kapamıştır.